UDK 821.512.133.09

ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTIDA MILLIY QADRIYATLAR VA MA’NAVIY MEROS TALQINI

Muqumov Alisher,
tadqiqotchi

Adabiyot xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy tajribasi va milliy o‘zligini aks ettiruvchi muhim ijtimoiy-estetik hodisadir. Badiiy asarlarda xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, axloqiy qarashlari, orzu-intilishlari va hayotiy tajribasi o‘ziga xos badiiy shaklda namoyon bo‘ladi. Shu sababli adabiyot nafaqat voqelikni tasvirlash, balki avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlikni saqlash va milliy madaniyatning davomiyligini ta’minlash vazifasini ham bajaradi. Ayniqsa, zamonaviy adabiy jarayonda milliy qadriyatlarni qayta anglash, tarixiy merosga munosabatni badiiy talqin qilish va milliy o‘zlikning mazmunini ochib berish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan urf-odatlari, an’analari, axloqiy mezonlari, tili, madaniyati va ma’naviy qarashlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu qadriyatlar badiiy adabiyotda turli obrazlar, voqealar, ramzlar va hayotiy vaziyatlar orqali ifodalanadi. Oila va mahalla munosabatlari, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, mehr-oqibat, vafodorlik, or-nomus, halollik va vatanparvarlik kabi tushunchalar o‘zbek adabiyotida keng yoritilgan mavzulardandir. Biroq milliy qadriyatlarning badiiy talqini ularni shunchaki sanab o‘tish bilan cheklanmaydi. Yozuvchi ushbu qadriyatlarning inson hayotidagi o‘rnini, ularning ijobiy imkoniyatlari va ayrim hollarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarini ham badiiy tahlil qiladi.

Milliy qadriyatlar masalasini adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganishda tarixiy sharoit va ijtimoiy muhitni hisobga olish muhimdir. Chunki har bir davrda qadriyatlarning namoyon bo‘lish shakllari, ularga munosabat va ularning badiiy talqini o‘zgarib boradi. Bir davr uchun muhim hisoblangan ijtimoiy me’yorlar boshqa davrda yangicha baholanishi mumkin. Shu bois badiiy asardagi urf-odat yoki an’ananing mazmunini to‘g‘ri anglash uchun uning qahramonlar hayotiga ta’siri, muallifning munosabati va asarning umumiy g‘oyasi bilan aloqasini o‘rganish zarur. Bunday yondashuv adabiy asarni faqat tarixiy yoki axloqiy manba sifatida emas, balki murakkab badiiy hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

O‘zbek adabiyotida milliy qadriyatlar va tarixiy xotira masalalarining yorqin namunalari Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida ko‘zga tashlanadi. Asarda XIX asr Turkiston hayoti, oilaviy munosabatlar, urf-odatlar va ijtimoiy qarashlar keng tasvirlangan. Muallif qahramonlar taqdiri orqali jamiyatdagi ayrim an’analar va eskicha qarashlarning inson erkinligi hamda shaxsiy baxtiga ta’sirini ko‘rsatadi. Asarda milliy hayot manzaralari bilan bir qatorda, o‘z davrining muammolariga tanqidiy munosabat ham mavjud. Bu holat milliy merosni badiiy

yoritishda tarixiy voqelikni ideallashtirmasdan, uning murakkab jihatlarini ham ochib berish zarurligini ko‘rsatadi. Demak, milliy qadriyatlarni anglash ularning tarixiy ildizlarini bilish bilan birga, insonparvarlik va adolat mezonlari asosida baholashni ham talab etadi.

Milliy o‘zlik va ma’naviy meros masalalari Erkin Vohidov hamda Abdulla Oripov ijodida ham muhim o‘rin egallaydi. Erkin Vohidov she’riyatida xalqning milliy g‘ururi, ona tiliga hurmat, insoniy qadr-qimmat va vatan tuyg‘usi o‘ziga xos badiiy ifodasini topadi. Uning she’rlarida millatning ma’naviy qudrati, tarixiy tajribasi va kelajakka ishonchi bilan bog‘liq qarashlar namoyon bo‘ladi. Abdulla Oripov ijodida esa Vatanga muhabbat, inson mas’uliyati, milliy o‘zlik va ma’naviy kamolot masalalari chuqur falsafiy mushohadalar bilan uyg‘unlashadi. Shoirning “O‘zbekiston” she’rida yurtga muhabbat oddiy hissiy kechinma sifatida emas, balki tarix, xalq taqdiri va milliy g‘urur bilan chambarchas bog‘liq tuyg‘u sifatida talqin etiladi. Ushbu ijodkorlarning asarlari milliy mavzuning badiiy ta’sirchanligi ko‘p jihatdan shaxsiy kechinma va umumxalq tuyg‘ularining uyg‘unligiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Adabiyotda tarixiy xotira masalasi ham milliy qadriyatlarni anglashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tarixiy xotira xalqning o‘tmishda boshidan kechirgan voqealari, madaniy yutuqlari, sinovlari va ma’naviy tajribasini avlodlar ongida saqlab turadi. Badiiy adabiyot tarixiy voqealarni qayta tasvirlash orqali o‘tmish bilan bugungi kun o‘rtasida ma’naviy aloqa o‘rnatadi. Tarixiy mavzudagi asarlarda tarixiy shaxslar, davr manzaralari va ijtimoiy munosabatlar tasviri orqali millat taraqqiyotining muhim bosqichlari yoritiladi. Bunday asarlarning ahamiyati faqat tarixiy ma’lumot berish bilan belgilanmaydi. Ular insonning o‘tmish saboqlariga munosabati, tarixiy mas’uliyat hissi va kelajak oldidagi burchini ham badiiy jihatdan anglashga yordam beradi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida milliy qadriyatlarni yoritish jarayoni umuminsoniy g‘oyalar bilan ham uzviy bog‘liqdir. Mehr-oqibat, adolat, tinchlik, inson qadr-qimmati, erkinlik va mas’uliyat kabi tushunchalar bir xalqning doirasidan tashqariga chiqib, umumiy insoniy mazmun kasb etadi. Shu sababli milliylik va umuminsoniylikni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish to‘g‘ri emas. Aksincha, milliy ruhda yaratilgan badiiy asar inson hayotining umumiy muammolarini chuqur yoritganida keng kitobxonlar doirasi uchun ham ahamiyatli bo‘lib boradi. Milliy muhitda shakllangan qahramonning iztiroblari, tanlovlari va orzu-intilishlari boshqa xalqlarga mansub o‘quvchilar uchun ham tushunarli va ta’sirchan bo‘lishi mumkin. Bu esa badiiy adabiyotning milliy chegaralardan kengroq estetik imkoniyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Milliy qadriyatlarning badiiy talqinida yozuvchining shaxsiy pozitsiyasi va tasvir usuli alohida ahamiyat kasb etadi. Muallif qadriyatlarni bevosita targ‘ib qilishi, qahramonlar xatti-harakatlari orqali ko‘rsatishi yoki turli xarakterlar o‘rtasidagi ziddiyatlar vositasida ularning mohiyatini ochib berishi mumkin. Badiiy asarda qadriyatlarning tabiiy va ishonarli ifodalanishi uchun ular qahramonlarning hayotiy tajribasi, qarorlari va ruhiy kechinmalari bilan bog‘lanishi lozim. Shundagina asar

o‘quvchiga tayyor xulosalarni singdiruvchi vosita bo‘lib qolmay, mustaqil fikrlashga chorlaydigan estetik hodisaga aylanadi. Adabiyotshunoslik tahlilida esa muallifning qadriyatlarga munosabati, tasvirlangan muhit, qahramonlarning qarashlari va asarning badiiy yechimi o‘zaro aloqadorlikda o‘rganilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o‘zbek adabiyotida milliy qadriyatlar va ma’naviy meros talqini xalqning tarixiy xotirasi, madaniy o‘zligi va ma’naviy taraqqiyotini anglashda muhim ahamiyatga ega. Badiiy asarlarda milliy an’analar, tarixiy tajriba va insoniy munosabatlarning tasvirlanishi o‘tmish bilan bugungi kun o‘rtasidagi uzviylikni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qadriyatlarning badiiy talqini ularni tarixiy sharoit, insonparvarlik va umuminsoniy mezonlar bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab qiladi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi badiiy adabiyotning g‘oyaviy mazmunini boyitib, uning estetik ta’sir doirasini kengaytiradi. Mazkur masalalarni ilmiy jihatdan tadqiq etish zamonaviy o‘zbek adabiyotining taraqqiyot xususiyatlarini aniqlash, yozuvchilarning ijodiy qarashlarini chuqurroq anglash va badiiy asarlarning ma’naviy-estetik imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov, D. Adabiyot nazariyasi asoslari: darslik. — Toshkent: Noshir, 2019. — 336 b. — ISBN 978-9943-5483-8-1.
2. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar: roman. — Toshkent: Navro‘z, 2019. — 400 b. — ISBN 978-9943-5629-4-3.
3. Oripov, A. Tanlangan asarlar. 1-jild: She’rlar va dostonlar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2000. — 431 b.
4. Vohidov, E. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Sharq, 2019. — 688 b. — ISBN 978-9943-26-593-6.
5. Fayzullayeva, O. X. Hozirgi adabiy jarayon va yangi o‘zbek adabiyoti. — Toshkent: Ijod-Press, 2023. — 136 b. — ISBN 978-9910-9889-2-9.